

MERDEKA EN PRIDE

DE ROL VAN TWEE JAPANESE OORLOGSFILMS IN DE HISTORIOGRAFISCHE CONTROVERSE RONDOM DE TWEEDE WERELDOORLOG*

In mei 2001 ging in Japanse bioscopen de oorlogsfilm *MERDEKA* in première. Deze film geeft een geheel herziene en ronduit controversiële interpretatie van de rol van Japan in de Tweede Wereldoorlog: de heldhaftige soldaten van keizer Hirohito's leger worden neergezet als de bevrijders van gekoloniseerd Azië in plaats van als de agressoren in Azië. Zij waren verantwoordelijk voor het verslaan van de westerse mogendheden die het continent al eeuwen in hun greep hielden en hielpen de Aziatische volkeren onder dit juk uit. Hun pan-aziatische idealen wogen zwaarder dan welke nationalistische of militaristische motieven ook.

Het uitbrengen van deze film zou niet alleen in Japan stof doen opwaaien, maar had ook voor andere landen in en buiten Azië grote nieuwsaarde en relevantie. In Nederland wist deze lezing van de feiten het landelijke nieuws te halen. Zowel op het NOS- als op het RTL 4 JOURNAAL werd tijd ingeruimd – zij het in beperkte mate – voor dit onderwerp. Toch is het in Nederland hiertoe beperkt gebleven.

Het uitbrengen van een film als *MERDEKA* is zeker geen noviteit. De beslist omstreden visie is onderdeel van een historiografische strijd die al langer woedt in en buiten Japan. Al eerder werd de film *PRIDE* uitgebracht, waarin een soortgelijk beeld geschetst wordt.

In dit artikel zal ik schetsen welke rol beide films spelen in de controversie rondom de historiografie. Eerst zal gekeken worden naar beide films, waarna aandacht wordt besteed aan de aard van de historische polemiek. Voor heel wat mensen is de interpretatie van de Tweede Wereldoorlog, zoals die in beide films wordt gegeven, volstrekt plausibel. Voor de meeste anderen is deze visie echter volkomen absurd en zelfs beledigend. Waarom vinden deze films dan toch zo'n breed draagvlak en welk doel stond de makers voor ogen? Zo zal blijken welke rol beide films innemen in de felle pennenstrijd die al jaren speelt in Japan. Dit werpt meer licht op de vraag welke rol het medium film kan spelen in het aan de orde stellen van maatschappelijke en historische vraagstukken in Japan.

De filmposter van MERDEKA. Bron: web.sfc.keio.ac.jp/~akifumi/movie/image/merdeka.jpg

MERDEKA

De setting van de film is – zoals de titel al suggereert – Indonesië, dat onder het Nederlandse juk uitgeholpen werd. Het Indonesische woord ‘merdeka’ betekent ‘onafhankelijk’ en is een term die als politieke leuze gebruikt werd in de strijd tegen kolonisator Nederland. De filmopnamen zijn gemaakt met de officiële toestemming van de regering in Jakarta.

Het verhaal draait om ongeveer tweeduizend Japanse soldaten die na de overgave aan de geallieerden in augustus 1945 achterbleven op Java om de Indonesische nationalistische krachten op te leiden, te bewapenen en te helpen tegen de terugkerende koloniale macht van Nederland. De soldaten worden stuk voor stuk geportretteerd als heroïsche, daadkrachtige mannen die het voor een nobele zaak opnemen. MERDEKA richt zich in het bijzonder op één officier die de anti-westerse gevoelens personifieert. De film wordt dan ook voorafgegaan door de mededeling dat ‘de Grote Oost-Aziatische Oorlog werd ondernomen uit zelfverdediging’, hetgeen gebaseerd is op de oorlogsverklaring uit 1941 van keizer Hirohito aan de Verenigde Staten en Groot-Brittannië.¹ Deze ronduit omstreden verklaring, gebruikt om de Japanse motieven te legitimeren, illustreert de grote controverse die door de film wordt opgeroepen. In Japan zaaide de film, zoals verwacht, grote verdeeldheid. Maar daar was het de makers dan ook om begonnen. In andere landen werd de film niet uitgebracht. De protesten beperkten zich daarom tot officiële klachten van de Volksrepubliek China en Noord-Korea.

De ambassadeur van Indonesië heeft verzocht één enkele scène uit de film te verwijderen waarin een oudere vrouw de laars van een Japanse soldaat kust om haar dank en opluchting te tonen. Dit strookt niet met de Indonesische trots en geeft een vernederend en afhankelijk beeld.² Toch wordt de rest van de inhoud niet door de Indonesische overheid bestreden. Blijkbaar is een dergelijke film een alleszins acceptabele en zelfs normale manier om een historische visie te propageren. De nationalistische neigingen worden probleemloos begrepen en niet bekritiseerd vanwege de keuze van het medium. Eventuele klachten zijn er met name over de boodschap maar niet over het feit dat zo een breed publiek gemanipuleerd wordt. Ondanks dat de film bijna karikaturale trekken vertoont, is deze manier van communiceren over politieke ideologie blijkbaar volstrekt normaal.

De traditionele interpretatie van de feiten is volkomen tegengesteld aan die van de makers van de film. Over het algemeen zijn historici het erover eens dat de Japanse veroveringen in Azië en de Pacific vooral bedoeld waren om de aanvoer van grond- en brandstoffen voor de oorlogsindustrie veilig te stellen. Zelf bezat Japan deze niet en een boycot door westerse koloniale machten kon ernstige schade aanrichten. De militaire en economische afhankelijkheid van Japan moest worden opgeheven. Daarnaast was ook het verkrijgen van de status van

grootmacht belangrijk. Japan wilde gelijk zijn aan de grote westerse koloniale machten en in ieder geval een regionale grootmacht zijn. Het zag zichzelf een leidende rol in Azië vervullen naar Europees en Amerikaans voorbeeld.

Het 'openbreken' van Japan door Perry in 1853 had een grote schok veroorzaakt. Dit was feitelijk één van de grondslagen van de latere ontwikkelingen én van de Tweede Wereldoorlog in Azië. De in zichzelf gekeerde samenleving reorganiseerde zich en de rol van de shoguns was uitgespeeld. Het versterkte keizerlijke bewind heeft vervolgens een strikt nationalistisch-militaristische politiek ingezet met als doel op gelijk niveau te komen met de westerse machten. Aanvankelijk werd vooral gekopieerd en geleerd van de Duitsers en ook wel van de Britten. Later leidde de nieuwe politiek tot confrontaties, zoals met Rusland in 1905. Deze politiek mondde vijftig jaar later uit in een gewapend treffen met diezelfde westerse staten die Japan aanvankelijk navolgde.

De oorlog versnelde verder ook het proces van dekolonisatie. Dit was echter zeker niet een bedoeld maar wel een indirect gevolg. Toch werden Aziaten door de Japanse verovering van verschillende koloniën gestimuleerd in hun ontlukende nationalisme. In die zin hebben de Japanse soldaten zeker een belangrijke rol gespeeld in de emancipatie van de gekoloniseerden. Tevens werd het beeld van de superieure blanke fundamenteel aangetast. Het beeld van Japan als 'bevrijder' van gekoloniseerd Azië botst echter met de meer gangbare denkbeelden en is dan ook zeer omstrede. De nieuwe bezetters hanteerden veel wrede methoden bij het besturen en exploiteren van de archipel. Al snel stierven de tewerkgestelde Indonesiërs bij bosjes. Daarnaast militariseerden de Japanners de Indonesiërs voor hun eigen doeleinden. Het – op zeer beperkte schaal – trainen van de vrijheidsstrijders gebeurde alleen door Japanners die na 1945 achterbleven. Het in de film geschetste beeld van doelbewuste bewapening en training van de inlandse nationalistes is dan ook uit zijn verband gerukt en misbruikt.

Daarnaast ging de verovering van Oost-Azië gepaard met veel geweld en gruweligheden tegen de burgerbevolking. Om hun gezag te vestigen en te exploiteren, schuwden de nieuwe bestuurders het niet om veel geweld te gebruiken en veel slachtoffers te maken. Bovendien werden ook op grote schaal niet-functionele wrede daden gepleegd.³ De Japanners werden daarom veelal gezien als de nieuwe kolonisatoren, en zeker niet als de grote bevrijders. De pan-aziatische boodschap werd gebruikt om Japans nationalisme te legitimeren en wellicht steun te verwerven bij plaatselijke nationalistes. Toch moet worden opgemerkt dat aanvankelijk sommige Aziatische patriotten zoals Soekarno wel degelijk deze pan-aziatische mening toegedaan waren. Het gevoerde bewind van de Japanners deed het optimisme bij deze activisten echter snel verdwijnen. In China werden de Japanners later niet beschouwd als bevrijders, maar eerder als de ergste en wredeste agressors. Ook in Indonesië bleken de gewenste vrijheid en zelfstandigheid geen stap dichterbij gekomen te zijn, hoewel de onbedoelde nalatenschap van de Japanse bezetting wel een indirecte oorzaak van de onafhankelijkheid van 1949 was.

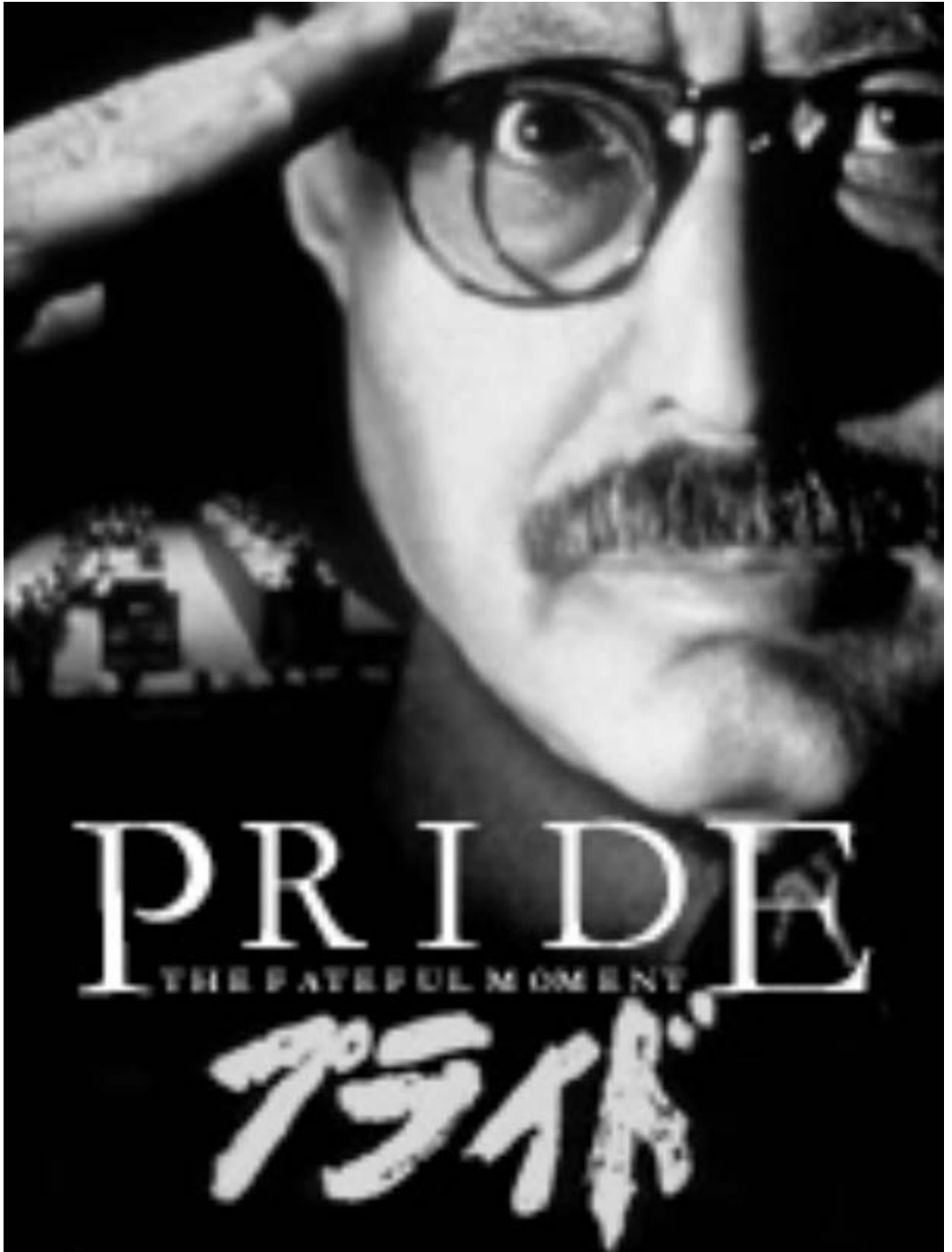
PRIDE – THE FATAL MOMENT

In mei 1998 verscheen de film *PRIDE – THE FATAL MOMENT* waarin een nieuw licht geworpen wordt op de rol van generaal Hideki Tojo in het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in de Pacific. Hij was de Eerste Minister van Japan van 1941 tot 1944. Deze figuur, die onder andere verantwoordelijk was voor de planning en uitvoering van de aanval op Pearl Harbor in 1941, werd na berechting in 1948 opgehangen wegens oorlogsmisdaden. De film draait vooral om de rol van Tojo in de ‘Tokyo Trials’. Hij wordt hier niet geportretteerd als een militarist en oorlogsmisdadiger, maar als een nobele idealist voor wie het bevrijden van Azië voorop stond. Ook staat men stil bij de verhoren waaraan Tojo onderworpen werd, en waarin hij met veel ijver de eer van zijn land probeerde te verdedigen. Uiteraard legt de film vooral de nadruk op zijn welsprekendheid en de tragiek van de terechtstaande nationalistische held. De heroïsche figuur offert zich op voor het vaderland.

Daarnaast werd ook Radhabinod Pal, de afgevaardigde voor India in de processen, uitgebreid belicht. Hij achtte namelijk alle 28 beschuldigten onschuldig omdat hier slechts ‘het recht van de overwinnaar’ gold en meende dat daardoor objectieve rechtspraak onmogelijk was. De geallieerden waren zijns inziens niet in staat daadwerkelijk recht te spreken; zij namen slechts publiekelijk wraak en legitimeerden dit met showprocessen. Ook was Pal er niet van overtuigd dat de gepleegde misdaden deel uitmaakten van een georganiseerd systeem van wreedheden maar slechts een excessief en onsamenhangend karakter hadden. Zodoende kon het opperbevel niet verantwoordelijk gehouden worden voor deze zaken die zich buiten het zicht afspeelden en door individuele soldaten werden ondernomen.⁴

Overigens wordt in de film niet vermeld dat nog twee andere rechters het niet eens waren met alle vonnissen: de Franse vertegenwoordiger Henri Bernard en de Nederlander Bernard Röling. De laatste was ook van mening dat bij de Tokyo Trials slechts het recht van de overwinnaar gold.⁵ De rechtsgronden voor deze internationale rechtspraak ontbraken, zijns inziens, aangezien er nooit afspraken waren gemaakt over het berechten van oorlogsmisdaden. Zonder wetsbesluit of verdrag kan nu eenmaal geen recht gesproken worden.⁶ De mening van deze twee Europese rechters was uiteraard minder belangrijk voor het illustreren van de pan-aziatische sympathie tussen de Indiase vertegenwoordiger en de Japanse beschuldigten. Het beeld van de verlichte visie van de westerse vertegenwoordigers zou het antikoloniale idee slechts schaden; het zou afbreuk gedaan hebben aan de boodschap die uitgedragen werd. De makers van *PRIDE* hebben er bewust voor gekozen deze feiten achterwege te laten.

Echter, de regering van India liet direct via haar ambassade in Tokio weten niets te maken te willen hebben met de film en had daarom het gebruiken van Indiase soldaten voor gevechtsscènes verhinderd. De Chinese en Noord-Koreaanse regeringen gaven nog duidelijker blijk van afkeuring. De Chinese

De filmposter van PRIDE. Bron: www.csmonitor.com/durable/1998/06/22/p1s4.htm

Hideki Tojo staat terecht bij het Tribunaal van Tokio. Bron: [www.foxvalleyhistory.org/WWII/images/P12_\(2_2\).jpg](http://www.foxvalleyhistory.org/WWII/images/P12_(2_2).jpg)

krant *People's Daily* liet weten dat de film 'schaamteloos de oorlog voorstelde als deel van de bevrijdingsbewegingen van Azië, en Japan als bevrijder van de Aziaten'. De Chinese minister van Buitenlandse Zaken, Zhu Bangzao, zei verder dat 'Hideki Tojo de voornaamste oorlogsmisdadiger was en dat de Chinese regering geschokt was over deze film waarin hij zelfs geprezen werd'. De regering van Noord-Korea gaf soortgelijke verklaringen uit. Het is begrijpelijk dat China vooral de eigen Communistische Revolutie van 1949 beschouwt als voornaamste exponent van de antikoloniale bevrijdingsbewegingen. Verwarring van het eigen Chinese revolutionaire verleden met de geschiedenis van Japan is dan uiterst hinderlijk. Dit schaadt de eigen politieke ideologie en is daarnaast beledigend. Chinees communisme mag van de regering in Beijing natuurlijk nooit verward worden met Japans militarisme.

Bij zowel *MERDEKA* als *PRIDE* waren Hideaki Kase en andere Japanse geschiedkundigen betrokken als adviseurs. Kase, in Japan een bekend historicus en politiek commentator, beweert dat ‘grote delen van Azië en Afrika nog steeds onder westerse staten zouden vallen indien Japan de oorlog niet uitgevochten zou hebben’.⁷ Ten eerste meent hij dus dat het naoorlogse proces van dekolonisatie niet zou hebben plaatsgevonden zonder de rol van Japan. De waarheid van deze bewering is wel zeer te betwijfelen. Ten tweede suggereert hij hiermee een actieve en bewuste rol van Japan in de dekolonisatie door tegen de westerse mogendheden oorlog te voeren. Deze verdraaiing van de feiten en de wel zeer gekleurde interpretatie wordt door vrijwel iedereen bestreden.

De historiografische controverse in Japan

De films *MERDEKA* en *PRIDE* zijn niet slechts gemaakt vanwege historische motieven, maar ook zijn directe politieke en maatschappelijke belangen daarin nagestreefd. Momenteel wordt een belangrijk deel van de Japanse geschiedenis herschreven door een aantal rechtse revisionistische historici die een meer ‘genuanceerd’ beeld nastreven van de buitenlandse expansie gedurende de jaren dertig en veertig – hoewel de tegenstanders er alles aan doen om de ‘conventionele’ visie te laten domineren.⁸ Jarenlang heeft een door westerse machten opgelegde visie het denken over het eigen verleden gedomineerd. In Japan wordt, in tegenstelling tot elders, onder ‘revisionistische geschiedschrijving’ een nieuwe rechts-nationalistische interpretatie verstaan. Zo ontkent een groep academici bijvoorbeeld de oorlogsmisdaden die door Japanse troepen gepleegd werden bij de verovering van de Chinese stad Nanking in 1937. Naar schatting werden hierbij tussen de 260.000 en 350.000 Chinese burgers gedood en vond tevens een enorm aantal verkrachtingen plaats. In een uitbarsting van geweld leefde het leger zich uit op de stad. Iris Chang noemt de gebeurtenis een ‘orgie van wreedheid die zelden of nooit is geëvenaard in de wereldgeschiedenis.’⁹ Professor Akira Nakamura, een bekende rechtse historicus, beweert echter dat het leven er in de stad beter op werd voor de burgers na de inname door de Japanners. Zulke claims kunnen in China uiteraard rekenen op felle protesten.¹⁰ Verder worden ook andere oorlogsmisdaden systematisch ontkend of gebagateliseerd. De Japanse overheid is hiervoor grotendeels verantwoordelijk omdat op grote schaal belastend materiaal vernietigd of achtergehouden is.¹¹

Er wordt bijvoorbeeld gezegd dat de ‘troostmeisjes’ nooit gedwongen zijn geweest tot prostitutie maar vrijwillig en ‘op commerciële basis’ functioneerden. Anderen hebben het bestaan van deze hele categorie oorlogsslachtoffers beslist ontkend en doen het klagen van de slachtoffers af als een soort poging de naam en eer van Japan te besmeuren. De Japanse overheid heeft derhalve met regelmaat de verantwoordelijkheid voor dit systeem van de hand gewezen, maar moest het recent toegeven nadat een overweldigende hoeveelheid bewijslast was

aangedragen. In de vroege jaren negentig is de Japanse overheid aangeklaagd door enkele voormalige Koreaanse troostmeisjes.¹² Sindsdien heeft men schoorvoetend moeten erkennen dat de staat wel degelijk verantwoordelijk was voor de organisatie van het systeem. Men heeft daarna op beperkte schaal compensatie betaald aan de slachtoffers. Veel vrouwen hebben echter nooit iets ontvangen en eisen vooral ook excuses.

Verder is pas in de jaren tachtig bekend geworden dat Japanse ‘wetenschappers’, onder leiding van Shiro Ishii, zich bezighielden met experimenten op menselijke proefkonijnen zoals dit in Europa ook gedaan werd door de beruchte Dr. Josef Mengele. Japan gebruikte zelfs gifgassen en bacteriologische wapens die in gevangenenkampen ontwikkeld waren.¹³ Bij het vervaardigen werden krijgsgevangenen uit China, Korea, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten ingezet. Hiertoe werd in Harbin in Mansjoerije een kamp ingericht. Zelfs burgers en hun kinderen werden niet gespaard. Verder zijn ook wel dieren ingezet voor de proefnemingen. Na de oorlog legden de Verenigde Staten beslag op de opgedane expertise en stopte de misdaden in de doofpot.¹⁴ Over deze feiten is in 1988 de film *MAN BEHIND THE SUN: CAMP 731* verschenen van de regisseur T.F. Mous (Mau Dui-fai). In deze horrorachtige film worden de sadistische gruweligheden in een gevangenenkamp in Mansjoerije in detail getoond. Deze film uit Hong Kong had als doel die aspecten van het Japanse oorlogsverleden zo negatief en onomwonden mogelijk neer te zetten. *MAN BEHIND THE SUN* schiet echter zijn doel compleet voorbij door slechts een reeks absurd wrede martelingen te tonen. De film werd zodoende een soort karikatuur van de historische werkelijkheid.¹⁵ Aan de andere kant moet wel opgemerkt worden dat zonder deze film de historische feiten wellicht definitief in de vergetelheid zouden zijn geraakt. Daarnaast is in 1999 de documentaire *UNIT 731: NIGHTMARE IN MANCHURIA* verschenen, waarin Amerikaanse overlevenden vertelden over de gruwelen die zij in Japanse krijgsgevangenschap hadden ondervonden.

Uiteraard heeft de revisionistische interpretatie – en het feit dat deze denkbeelden regelmatig geuit werden – tot veel weerstand in andere landen geleid, wat de relaties tussen Japan en de omliggende landen dan ook danig heeft geschaad. De Chinese regering voelde zich bijvoorbeeld geroepen om aan het historisch debat deel te nemen door te verklaren dat voor de ontkende en gebagatelliseerde feiten zeer veel bewijsmateriaal beschikbaar was. Ook hebben Zuid-Korea en China duidelijk laten weten dat de zaak van de troostmeisjes moet worden opgelost. Nederland heeft slechts heel voorzichtig de politieke tanden laten zien in deze kwestie. Dat was uiteraard om de relaties met Japan niet te schaden. Toch heeft Tokio door alle internationale druk gedeeltelijk moeten toegeven op het punt van compensatiebetaling.

Al direct na de overgave in 1945 hebben enkele revisionisten de oorlogsmisdaden afgedaan als ‘de justitie van de overwinnaar’. Hun roep kreeg weinig aandacht in het zich opbouwende en democratiserende Japan, maar toch wisten zij

vanaf de jaren zeventig meer aandacht op zich te vestigen.¹⁶ Door alle commotie rondom de schadeclaims in de vroege jaren negentig wisten de revisionisten vanaf 1996 in het middelpunt van de belangstelling te komen. Zij meenden dat de eer van Japan besmeurd werd door het oprakelen van alle wandaden. Vooral de troostmeisjes werden tot een soort taboe verklaard. Men zag Japan niet graag afgeschilderd worden als 'een land van groteske seksmaniakken'.¹⁷ Sommige rechtse revisionisten menen zelfs dat alle nadruk van professionele historici op de misdaden van Japan slechts bedoeld is om compensaties los te krijgen. Deze cynici menen dat het slechts zou gaan om financiële chantage op het welvarende Japan.

Tevens ontkent men iedere overeenkomst met nazi-Duitsland. De holocaust wordt als een uniek en beestachtig fenomeen gezien, maar zoiets had in Azië niet plaatsgevonden.¹⁸ Associatie met de shoah zou de motieven en eer van Japan besmeuren. De tegenstanders gebruiken deze vergelijking uiteraard wel en zodoende is de term 'Pacific Holocaust' al gevallen.¹⁹ Daar wordt tegenin gebracht dat de Japanners zich niet langer schuldig moeten voelen over het verleden, maar daarentegen trots dienen te zijn op de rol van hun land in de dekolonisatie van Azië. Wanneer tegenstanders op gepleegde wreedheden wijzen, wordt als tegenargument aangevoerd dat de Verenigde Staten hetzelfde deden met de twee atoombommen op Hiroshima en Nagasaki.²⁰ Japan heeft zichzelf een zekere positie als slachtoffer van de oorlog toegekend. In discussies wordt dan altijd gewezen op het unieke karakter van de atoombommen van augustus 1945. Geen ander land is ooit slachtoffer geweest van een aanval met nucleaire wapens. Dit gegeven zorgt, althans in sommige ogen, voor een soort moreel gelijk. Vanuit dit gelijk kan nu eenmaal makkelijker gedebatteerd worden. De Japanners zijn om die reden dan ook nooit zo in een hoek gedrukt als de Duitsers. Zo heeft Duitsland al wel miljardencompensatie betaald aan de slachtoffers.

Door al deze discussies zijn de Japanners nu gedwongen om in versneld tempo de Tweede Wereldoorlog te verwerken; zij hebben dit niet eerder hoeven doen.²¹ In feite hebben zij zich lange tijd kunnen koesteren in de rol van (gedeeltelijke) slachtoffers. Het lopende debat werkt daardoor als een koude douche. De regering heeft decennialang gevoelige zaken ontkend en het belastende historische bewijsmateriaal vernietigd of achtergehouden.²² Door het weinig doortastende optreden in de afhandeling van de compensatiezaken is er grote internationale druk ontstaan en daardoor voelt de Japanse overheid zich nu wel gedwongen concessies te doen. In 1994 werd het fenomeen 'troostmeisjes' eindelijk opgenomen in de schoolboeken, hoewel in zeer bedekte termen. Verder bood voormalig premier Murayama in 1995 zijn persoonlijke (en dus niet-officiële) excuses aan voor de gepleegde agressie en misdaden.²³

Feitelijk is de zaak nog lang niet afgedaan. In 2001 riep premier Junichiro Koizumi veel weerstand op door publiekelijk de Yasukunitempel, een monument voor Japanse gevallen, te bezoeken waar ook veroordeelde oorlogsmis-

dadigers zoals Hideki Tojo begraven liggen. Chinese en Koreaanse gevoelens werden eenvoudigweg gebagatelliseerd.²⁴ Japan verkeert dus nog steeds in een lastig internationaal parket en intern wordt nog veel gediscussieerd. En deze discussies zijn hevig: er zijn al serieuze bedreigingen geuit tegen revisionistische historici. Ook zijn hun tegenstanders jarenlang systematisch zwartgemaakt als ‘nestbevuilers’ en consequent doodgezwegen.

De historiografische strijd komt vooral duidelijk naar voren in het gevecht om de teksten in de schoolboeken. In 1945 werd Japan bezet door het Amerikaanse leger. De bezetters verordonneerden structurele veranderingen in het Japanse schoolcurriculum en de doelen en methoden van het onderwijs. De bedoeling was om door middel van het lager en middelbaar onderwijs een groter draagvlak voor democratie te scheppen. Er kwam, onder invloed van Amerikaanse pedagogen, meer nadruk op inzicht en vaardigheden in plaats van domweg memoriseren. Verder werd bepaald dat onder andere de vakken geschiedenis en maatschappijleer een andere inhoud moesten krijgen. Kritisch en relativerend denken moest aangeleerd worden. Juist in het formuleren van de nieuwe, voorgeschreven teksten vond de heftigste strijd plaats. De revisionisten wilden sommige feiten weglaten of veel minder nadrukkelijk naar voren laten komen. De traditionalisten wilden juist nadrukkelijk alle oorlogsmisdaden en de agressie opnemen. Beide groepen hadden duidelijk begrepen dat het onderwijs de toekomstige politiek in grote mate zou beïnvloeden. De ‘strijd om de schoolboeken’ was daarom zeer politiek van aard. In 1963 daagde de historicus Saburo Ienaga de autoriteiten die een tekstboek van zijn hand op dubieuze gronden hadden afgewezen, voor de rechter. Sindsdien is de kwestie van de schoolboeken niet opgelost.²⁵

In 1997 werd daarom de ‘Vereniging voor het hervormen van de schoolboeken’ opgezet, met als doel de door de winnaars van de Tweede Wereldoorlog opgedrongen perceptie van de Japanse geschiedenis te herinterpreteren. De vereniging zegt inmiddels tienduizend leden te hebben, waaronder veel invloedrijke politici en zakenlieden. Zo tracht men Japans nationalistische en militaristische politiek te verklaren vanuit de drang om aan westers kolonialisme te ontkomen. De noodzaak om als enig land in de regio hieraan te ontsnappen zorgde ervoor dat Japan wel moest hervormen. Het voornaamste doel van de vereniging is echter om de eigen Japanse misdaden te rechtvaardigen door de vergelijking te trekken met Europese en Amerikaanse wandaden.²⁶

Het vraagstuk van de inhoud der geschiedenisboeken, dat nog steeds actueel is, wordt met argusogen gevolgd vanuit de omliggende landen. Zo heeft Zuid-Korea verschillende keren geprotesteerd tegen de uitgave van bepaalde boeken. De regering in Seoul sprak haar bezorgdheid uit en waarschuwde voor verslechterende relaties tussen beide landen. In februari 2001 overwoog men om de ambassadeur terug te roepen uit Tokio en dreigde zelfs met een totaalverbod op de import van alle Japanse muziek en films. De Volksrepubliek China nam de zaak eveneens hoog op en oefende druk uit op de Japanse regering.²⁷

Twee films in het historiografische debat

MERDEKA en PRIDE zijn afkomstig uit de rechts-revisionistische hoek en kunnen zelfs als doelgerichte propaganda opgevat worden. PRIDE werd bijvoorbeeld gefinancierd door een bekende rechtse ondernemer. De hoofdrolspeler in deze film, Masahiko Tsugawa, gaf op een persconferentie te kennen dat de film bedoeld was om 'het verdraaide beeld van de Tweede Wereldoorlog dat Japanse scholieren op school leren, te nuanceren'. Ook zei hij dat het de bedoeling was om gezond patriottisme te kweken in een land dat lijdt aan een minderwaardigheidscomplex als gevolg van deze oorlog.²⁸

De revisionisten spreken in principe de geschiedschrijving van de westerse overwinnaars tegen en hierdoor tarten zij het morele gelijk van de conventionele historici. De discussie wordt op het scherpst van de snede gevoerd omdat de morele, ethische en politiek-ideologische implicaties zo belangrijk zijn. Beide films zijn daardoor weinig subtiele pogingen het publiek in deze pen-nenstrijd te beïnvloeden en dienen uitgesproken politieke en maatschappelijke doeleinden.

Uiteraard was het te verwachten dat het uitbrengen van MERDEKA veel los zou maken in Japan en tevens in de omliggende landen. In Nederland werd relatief weinig aandacht besteed aan het uitkomen van de film. De taalbarrière zorgt ervoor dat er slechts een kleine markt bestaat voor de film. Daarnaast zal ook desinteresse en gebrek aan historisch besef meegespeeld hebben. Wel zal de wijze waarop de rol van Japan in de Tweede Wereldoorlog is weergegeven veel weerstand oproepen onder de kenners in Nederland. In Azië worden de Japanse maatschappij, politiek en filmmarkt veel nauwgezet gevolgd. Door de historische connecties tussen Japan, China, Korea en andere landen in de regio was uiteraard te verwachten dat de reactie daar veel feller zou zijn.

Er bestaan in ons land onder vroegere slachtoffers nog steeds veel gevoelens van boosheid en verdriet over het leed in de Jappenkampen en de gedwongen prostitutie. Bij enkele gelegenheden hebben besprekingen met Japan plaatsgevonden over excuses en compensatievergoedingen. De Nederlandse slachtoffers staan hierin niet alleen. Ook Chinese, Koreaanse en Amerikaanse lotgenoten eisen nog steeds erkenning en genoegdoening. Hun regeringen zetten Japan geregeld onder druk om de zaak bevredigend te schikken. Voor alle slachtoffers en nabestaanden zal de film ongetwijfeld een nieuwe bron van boosheid en verdriet zijn. Hun standpunt is duidelijk en we kunnen ons hun reacties goed voorstellen. Toch zal de roep om rechtvaardigheid uit deze hoek in de komende jaren afnemen vanwege een simpele demografische reden: de groep wordt door sterfte steeds kleiner. Het is daarom des te belangrijker dat deze historische onenigheden nu in de actualiteit bezien en bediscussieerd worden. Door het doodzwijgen van het verleden zullen onenigheid en wrok nooit opgehelderd en bijgelegd worden. Dan zal altijd het wrange gevoel blijven bestaan dat Japan nooit echt spijt heeft betuigd van de gepleegde daden.

Daarnaast kan Japan op deze manier zijn identiteitscrisis oplossen. Ondanks de gevoelens van wrok en pijn is het wel een gezonde ontwikkeling dat er zoveel beweging en verandering gaande is in een historisch debat dat lange tijd heeft vastgezet. De manier waarop dit uitgelokt is, is op zijn minst weinig elegant te noemen. (De affiche van de film toont bijvoorbeeld een aantal avontuurlijke Japanners en Indonesiërs met op de achtergrond de Indonesische vlag.) Het is echter wel zeer belangrijk dat het historische debat gevoerd wordt. Een discussie met propagandistische rechts-revisionisten is, mijns inziens, te verkiezen boven een vastgeroeste historiografie waarin het debat heeft plaatsgemaakt voor dogma's en waarheden. Japan heeft door een soort struisvogelhouding en -politiek het verleden nooit goed kunnen en willen verwerken. Men heeft de gebeurtenissen simpelweg verdrongen en ontkent ze. En hoewel sommige commentatoren van mening zijn dat dit vanuit de Japanse cultuur te verklaren is, heeft dit geleid tot spanningen binnen de Japanse samenleving. Het is daarom niet vreemd dat na ruim vijftig jaar deze heroverweging op zo'n hevige manier plaatsvindt.

Wellicht geeft het verschijnen van de film *MERDEKA* wel een nieuwe impuls aan het historische debat over de oorlog in Azië. Het is gemakkelijk om de rechts-nationalistische geschiedschrijving van Japan af te doen als schandalige propaganda en onzin: deze historici gaan willekeurig om met historische feiten en gebruiken talloze drogredenen; de rechts-revisionistische geschiedschrijving zoals die plaatsvindt in Japan kan toch niet gelegitimeerd worden; de grondslagen voor deze 'wetenschap' zijn ondeugdelijk aangezien men redeneert vanuit het heden en daar een politiek en maatschappelijk wenselijk verleden bij creëert; deze historici verliezen hierbij alle objectiviteit uit het oog.

Propagandistische geschiedschrijving kan per definitie niet objectief zijn. Daarentegen is het wel tijd dat sommige historiografische taboes doorbroken worden. De dominantie van de geschiedschrijving van de westerse overwinnaar heeft zo lang geduurd omdat deze zo nauw verbonden is met zijn morele gelijk in de Tweede Wereldoorlog. Het is gezond dat de traditionele westerse visie uitgedaagd wordt, hoewel de tot nu toe ingebrachte oppositie weinig subtiel genoemd mag worden. Hoe het ook zij, *MERDEKA* en *PRIDE* zullen voor velen zeer spraakmakende en controversiële films zijn.

Noten

* Een eerdere versie van dit artikel werd van commentaar voorzien door Reinier Salverda (University College London) en door mijn collega Dick den Ouden (docent Nederlands op het Rijnlands Lyceum Wassenaar), waarvoor mijn dank. Vertalingen uit Engelstalige bronnen zijn van de auteur. Een groot aantal internetsites is gebruikt als achtergrondinformatie; vanwege de recente ontwikkelingen rond het onderwerp van dit artikel zijn websites onontbeerlijk als historische bron.

1 <http://www.nesa.org.uk/html/merdeka.htm>.

2 http://www.laksamana.net/vnews.cfm?ncat=22&news_id=722.

- 3 I. Chang, *The rape of Nanking. The forgotten holocaust of World War II*, New York 1997.
- 4 R.H. Minear, *Victor's justice. The Tokyo Crimes Trial*, Princeton 1971, p. 32-33; P.R. Piccigallo, *The Japanese on trial. Allied war crimes operations in the East 1945 – 1951*, Austin 1979, p. 31; <http://www.mail-archive.com/fukuzawa@ucsd.edu/msg05622.html>.
- 5 B.V.A. Röling en W. Banning, *Nederland, plaats en roeping te midden der natiën*, Lochem 1955, p. 22.
- 6 B.V.A. Röling, *Over oorlog en vrede. Problemen van het atoomtijdperk*, Amsterdam 1963, p. 182-184; L. van Poelgeest, *Nederland en het Tribunaal van Tokio*, Arnhem 1989, p. 65-66, 71-82; L. van Poelgeest, *Japanse besognes. Nederland en Japan, 1945 – 1975*, (dissertatie) Universiteit Leiden, 1999, p. 156-157; Piccigallo, *The Japanese on trial*, p. 29-30.
- 7 <http://www.newsmax.com/archives/articles/2001/3/29/53228.shtml>;
<http://www.nesa.org.org.uk/html/merdeka.htm>.
- 8 T. Yoshida, 'A battle over history: the Nanjing Massacre in Japan', in: J.A. Fogel (ed.), *The Nanjing Massacre in history and historiography*, Berkeley 2000, p. 115-120.
- 9 Chang, *Rape of Nanking*, p. 4.
- 10 <http://www.arts.cuhk.edu.hk/NanjingMassacre/nmnwe98.html>.
- 11 Chang, *Rape of Nanking*, p. 14.
- 12 G. Hicks, *The comfort women. Sex slaves of the Japanese imperial army*, St Leonards 1995, p. 173-178; Y. Yoshiahi, *Comfort women. Sexual slavery in the Japanese military during World War II*, New York 1995, p. 3-4, 33-34.
- 13 D.A. Schmidt, *Ianfu – the comfort women of the Japanese Imperial Army of the Pacific War*, Lewiston 2000, p. 14-16; <http://www.xent.com/FoRK-archive/feb99/0249.html>;
<http://www.arts.cuhk.edu.hk/NanjingMassacre/nmnwe98.html>.
- 14 Y. Tanaka, *Hidden horrors. Japanese war crimes in World War II*, Boulder 1998, p. 135-139, 159.
- 15 <http://www.geocities.com/Tokyo/Gulf/1857/mbs.html>;
<http://monsterhunter.coldfusionvideo.com/MenBehindSun.html>.
- 16 Yoshida, 'A battle over history', p. 71-72.
- 17 G. McCormack, 'The Japanese movement to "correct" history', in: L. Hein en M. Selden (eds.), *Censoring history. Citizenship and memory in Japan, Germany and the United States*, Armonk 2000, p. 59-61.
- 18 McCormack, 'The Japanese movement', p. 62-63.
- 19 Yoshida, 'A battle over history', p. 115-120.
- 20 I. Buruma, *The wages of guilt. Memories of war in Germany and Japan*, Londen 1994, p. 92-93.
- 21 Buruma, *Wages of guilt*, p. 44.
- 22 Schmidt, *Ianfu*, p. 14-16.
- 23 Schmidt, *Ianfu*, p. 62-71 en 174-175.
- 24 <http://www.suaramerdeka.com/harian/0106/01/engr.htm>.
- 25 G. Hicks, *Japan's war memories. Amnesia or concealment?*, Aldershot 1997, p. 42-43, 98-120; S. Ienaga, *Japan's last war*, Oxford 1978, p. 254-256.
- 26 <http://www.wsws.org/articles/2001/jun2001/text-j07.shtml>.
- 27 Hicks, *Japan's war memories*, p. 44-48;
http://korea.net/kwnews/pub_focus/content.asp?cate=03&serial_no=606;
<http://www.wsws.org/articles/2001/jun2001/text-j07.shtml>.
- 28 <http://www.mail-archive.com/fukuzawa@ucsd.edu/msg05622.html>.